

Klarige

En la libere elektebla modulo ‘Esperanto’ la lingvo estas instruata pere de la nederlanda versio de la rektmetoda lernolibro de Stano Marček (2007). Dum la kurso, la docento disdonas multajn kopiitajn materialojn (ĉefe ekzemplojn pri la uzo de la afiksoj) kaj mem verkitajn ellaborojn de aparte interesaj aŭ malfacilaj temoj (ekz. la morfologio, la participa sistemo). Tiom pri la pure ‘lingvo-akira’ aspekto de la kurso.

Pro la speciala karaktero de Esperanto, la kurson akompanas ‘gvidlibro’ sub la titolo *Esperanto: notoj en la marĝeno de la lingvo kaj ĝia parolantaro*, kiu iusence resumas kelkajn erojn el la ĉapitro pri strukturaj opcioj en la projektado de planlingvo, trovebla en la kurslibro pri interlingvistiko. La celo estas, pensigi studentojn pri aspektoj, kiuj kutime restas netraktitaj dum la akirado de iu nacia lingvo, sed kiuj estas intime ligitaj kun planlingvo: la redundeco de informeroj, la distribuo de informhavaj eroj inter la morfologio, la sintakso kaj la leksiko, precizeco kontraste kun svageco kaj aspektoj de lernebleco.

La enplekto de tiaj temoj igas la ‘lingvokurson pri Esperanto’ alloga ankaŭ el la vidpunkto de la ĝenerala lingvistiko kaj kreas ponton kun la kurso pri interlingvistiko.

La gvidlibro ne estos havebla en papera formo dum la konferenco, sed estas ĉi-sube prezentata en sia originala vesto kaj PDF-formate.

Wim Jansen

Esperanto: kanttekeningen bij taal en taalgemeenschap

**Syllabus bij de keuzemodule
Esperanto**

**Studiejaar
2007-2008**

**Samenstelling:
Dr. Ir. W.H.Jansen**

Collegerooster Esperanto

De colleges worden gegeven in zaal BH K05.

Data (dinsdagen, 11-14 uur)	Te behandelen lessen
5 februari 2008	
12 februari 2008	
19 februari 2008	
26 februari 2008	
4 maart 2008	
11 maart 2008	
18 maart 2008	
25 maart 2008	Tussentoets nr. 2
1 april 2008	
8 april 2008	
15 april 2008	
22 april 2008	
29 april 2008	
6 mei 2008	
13 mei 2008	
26 mei 2008	Begin tentamenperiode

Eén tussentoets (nr. 2) valt in de daarvoor gereserveerde periode (25 maart 2008), de data voor de twee resterende tussentoetsen (nr. 1 en 3) worden in onderling overleg vastgesteld. De stof voor het tentamen (toets nr. 4) bestaat uit de inhoud van het lesboek (Marček 2007) en van deze syllabus. De syllabus belicht enkele deelgebieden van de Esperanto-grammatica vanuit het bijzondere perspectief van de efficiëntie en redundantiewerking in taal.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk	Pagina
Inleiding _____	5
1 Typering van het Esperanto _____	7
2 Het Esperanto-alfabet _____	9
3 De fonologie _____	11
4 De meervoudscongruentie _____	13
5 De nominatief-accusatief-tegenstelling _____	15
6 Woordvorming: samenstellingen, afleidingen en neologismen _____	19
7 De correlatieven _____	21
8 Waar vind je de esperantofonie? _____	23
Literatuur _____	24

Inleiding

Het Esperanto is een ‘gemaakte’ taal, een taal die bewust geconstrueerd is om gebruikt te worden als hulptaal in het internationale (veeltalige) verkeer. Pidgins zijn ook zulke talen, maar zij zijn min of meer spontaan ontstaan voor regionaal gebruik. Belangrijke punten van verschil zijn dus de wijze van ontstaan en het toepassingsgebied. Het Esperanto behoort tot de categorie van de ‘internationale plantalen’ of planmatig opgezette talen voor internationaal gebruik. Het is binnen deze categorie de enige taal die op ruime schaal wordt toegepast. Het Esperanto is in 1887 gepubliceerd door de Rus (Pool) Zamenhof (1859-1917) en wordt anno 2008 door particulieren en verenigingen in meer dan 100 landen van de wereld gebruikt. Zie voor meer informatie over de geschiedenis van het Esperanto de syllabus *Inleiding in de Interlinguïstiek 2007-2008*, de hoofdstukken 5, 10 en 11.¹

Waarom zou je je in het Esperanto verdiepen? Wie Frans studeert kan Italiaans willen leren, omdat Italië een interessante reisbestemming is en cultureel veel te bieden heeft, maar ook om het Frans aan een andere Romaanse taal te toetsen en zo meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het Latijn naar het moderne Romaans. Voor het Esperanto kun je vergelijkbare motiveringen geven. Hoewel er geen ‘Esperanto-land’ bestaat, is er wel een wereldwijde Esperanto-taalgemeenschap, waaraan toeristisch, cultureel en ook taalkundig veel interessants te ontdekken is. Daarnaast biedt het Esperanto als bewust gecreëerde en actief gebruikte taal mogelijkheden om meer inzicht te ontwikkelen in aspecten van leergemak, precisie, efficiëntie en redundanties (schijnbare overtolligheden), zoals die zich in de ene en de andere taal openbaren. Ten slotte kan men aan het Esperanto goed onderzoeken in hoeverre een kunstmatige taal natuurlijk kan zijn, en hoeveel kunstmatigs er in een natuurlijke taal kan schuilen. Het college, op basis van de leerstof taalverwerving en deze aanvullende syllabus, wil bij deze studie een hulp zijn.

Plantalen (naast de term plantaal zijn ook de termen kunsttaal en hulptaal gangbaar) worden meer dan natuurlijke talen kritisch beoordeeld op hun functioneren. Het zijn immers door mensen gemaakte talen, en mensen zijn feilbaar. Bovendien mogen we ervan uitgaan dat plantalen als het ware ontworpen zijn aan de hand van bepaalde uitgangspunten of criteria, een eisenpakket, dat we de technische benaming specificatie of bestek kunnen geven. Zowel het bestek zelf als de mate waarin aan de eisen van dat bestek voldaan is, kunnen door iedereen worden geanalyseerd en worden beoordeeld, aan de hand van criteria die ieder voor zich kan definiëren. Zo men wil, zijn menselijke producten dan ook gemakkelijk te classificeren als ‘geslaagd’ of ‘mislukt’, met alle mogelijke tussenliggende gradaties, uitspraken die men niet zo snel zal doen in het geval van zaken die geen aanwijsbare auteur of schepper hebben, zaken die ons overkomen of zaken die ons door de historie worden aangereikt.

Een totaal onbevungen aanpak van de vraag naar het ideale bestek voor een plantaal is in theorie misschien mogelijk. De taalkundige Valter Tauli heeft in zijn *Introduction to a theory of language planning* hiertoe een poging gedaan.² In dit werk beschrijft Tauli, zelf deskundig op het terrein van de Fins-Oeigrische talen, de onvolkomenheid van historisch gegroeide talen, waardoor naar zijn idee correctie en normering nodig zijn (taalplanning). Hij meent dat er slechts een gradueel verschil is tussen natuurlijke en kunstmatige talen. Zo verbindt hij met deze beide stellingnames taalplanning en plantalen onlosmakelijk met elkaar. Tauli definieert een aantal criteria van duidelijkheid en economie, waaruit hij enkele principes of ontwerp-

---

¹ Verkrijgbaar in de faculteitwinkel.

² Zie in het literatuuroverzicht Tauli (1968).

richtlijnen voor taalplanning afleidt. Omgekeerd kunnen we in een terugblik een bestaand product van taalplanning natuurlijk ook met Tauli's principes vergelijken, en dit is de manier waarop we in deze syllabus een aantal aspecten van het Esperanto zullen benaderen.

In hoofdstuk 1 wordt het Esperanto structureel getypeerd. In hoofdstuk 2 behandelen we achtergrondkwesties die spelen bij het Esperanto-alfabet, met name de accentletters (de consonanten met het circumflex ^ en de letter ü), hun frequentie en de kwestie van de hulpalfabetten. Daarop aansluitend behandelen we in hoofdstuk 3 de fonologie en enkele achtergronden die belangrijk zijn voor een taal die ook in de uitspraak zo internationaal mogelijk aanvaardbaar moet zijn. De student wordt aangeraden deze hoofdstukken door te nemen, zodra hij/zij de spelling en de uitspraak van de taal beheerst.

De hoofdstukken 4 en 5 gaan over twee morfologische aspecten, de meervoudscongruentie in getal (en casus) tussen het nomen en het adjectief en de markering van de accusatief. Deze kunnen het best worden bestudeerd, zodra deze materie in de betreffende les is behandeld.

Hoofdstuk 6 gaat in op de vraag, hoe men de Esperanto-woordenschat bij de tijd kan houden. We bespreken hierin woordvormingsprincipes gebaseerd op samenstellingen, afleidingen en neologismen. Dit thema kan het best bestudeerd worden, nadat een aantal prefixen en suffixen behandeld is en de student vertrouwd begint te raken met het potentieel van de woordvorming in het Esperanto. De analyse in hoofdstuk 7 dient als illustratie van het fundamentele plantaaldilemma van schematiciteit tegenover natuurlijkheid en keert in die zin terug naar hoofdstuk 1. Deze materie kan het best worden bestudeerd, nadat een aantal zgn. correlatieven de revue is gepasseerd.

De voor elke tussentoets relevante hoofdstukken uit de syllabus worden tijdig bekend gemaakt.

Ten slotte biedt hoofdstuk 8 een kleine wegwijzer naar de wereldwijd verspreide taalgemeenschap die zich van het Esperanto bedient, de esperantofonie.

1 Typering van het Esperanto

Bij kunsttalen of plantalen moeten we de volgende typering goed onderscheiden. Een taal is *aprioristisch*, wanneer zij niet is gebaseerd op bestaand taalmateriaal. Dit geldt in het bijzonder voor de woordenschat van de taal: deze is dan vaak gecreëerd op basis van filosofische classificaties of van andere niet-talige systemen. De grammatica is van een wiskundige regelmaat, maar niet noodzakelijkerwijs eenvoudig. Zo'n taal is voor ons zonder echte studie ervan volstrekt onherkenbaar. Voorbeeld:

Lelil spèpesi pipai. 'Hij werkt ijverig.' (Dalgarno 1661)

Het basislexicon van de taal van de Brit George Dalgarno (1616?-1687) bestaat uit 'woorden' of elementaire lettercombinaties (zgn. *radicals*) die elk een element uit een classificatie van de wereld om ons heen vertegenwoordigen en dus symbolisch zijn en geen band hebben met woorden of syllaben uit bestaande talen.³

Is een taal, en weer in het bijzonder de woordenschat, daarentegen wel gebaseerd op bestaande talen, dan noemen we zo'n taal *aposterioristisch*. De woordenschat is dan vaak aangepast aan specifieke eisen van de fonologie en de morfologie van de nieuwe taal. De grammatica is in hoge mate regelmatig, maar minder dan bij de apriori-talen. Zo'n taal is voor ons ook zonder detailstudie ervan redelijk tot goed herkenbaar. Een aposteriori-taal is *naturalistisch*, wanneer zij ook in de uitwerking van de lexicale en grammaticale details haar brontaal of brontalen volgt, d.w.z. niet om redenen van eenvoud en leergemak een autonome structuur biedt, maar structuren heeft overgenomen. Het doel van deze aanpak is een zo hoog mogelijk niveau van natuurlijke herkenbaarheid te bereiken, eventueel ten koste van het leergemak. Als voorbeeld geven we een zin uit het Interlingua, dat in 1951 werd gepubliceerd.⁴

Benvenite al sito del Union Mundial pro Interlingua (UMI), establite in 1955 pro diffunder le international lingua auxiliar Interlingua. 'Welkom op de site van de Wereldunie voor Interlingua, opgericht in 1955 om de internationale hulptaal Interlingua te verbreiden.'

Een aposteriori-taal is *schematisch*, wanneer de uit een brontaal of brontalen overgenomen lexicale en grammaticale kenmerken zijn aangepast aan de eisen van een eigen, autonome structuur. Zo'n taal heeft een herkenbaar schema, dat in details zelfs aprioristische trekjes kan vertonen. Het doel van deze aanpak is, een hoog niveau van natuurlijke herkenbaarheid te combineren met het leergemak van een grote regelmaat.⁵ Als voorbeeld herhalen we de zin van Dalgarno in het Esperanto:

Li laboras diligente. 'Hij werkt ijverig.'

Hierin zijn *li* 'hij', *labor-* werken en *diligent-* 'ijverig' wortelvormen, die aan de Romaanse talen en aan het Engels herkenbaar zijn. Het suffix *-as* is de productieve uitgang van de tegenwoordige tijd voor alle personen en is een aprioristisch elementje in het Esperanto. Het suffix *-e* is de productieve uitgang om bijwoorden uit andere woordsoorten af te leiden en gaat o.a. op het Latijn terug. Het Esperanto is dus een schematische aposteriori-taal.

---

³ Zie voor meer informatie hierover: <http://www.ling-phil.ox.ac.uk/tulip>.

⁴ Zie voor meer informatie hierover: <http://www.interlingua.com>.

⁵ We moeten wel bedenken dat 'natuurlijke herkenbaarheid' in de praktijk niet veel meer betekent dan een verleidelijke gelijkheid met de Romaanse talen.

2 Het Esperanto-alfabet

Het Esperanto-alfabet bestaat uit 28 letters: a, b, c, ĉ, d, e, f, g, ĝ, h, ĥ, i, j, ĵ, k, l, m, n, o, p, r, s, ŝ, t, u, ŭ, v, z. De vijf klinkertekens worden naar hun voorgeschreven eigen klankwaarde [a], [ɛ], [i], [ɔ] en [u] genoemd, de 23 medeklinkertekens (inclusief de als halfklinkers fungerende j en ŭ) naar hun eigen klankwaarde gevolgd door de klinker ɔ ([bɔ], [tsɔ], [jɔ], enz.). Het alfabet kent vijf medeklinkertekens en één halfklinkerteken met een diacritisch teken (ĉ [tʃɔ], ĝ [dʒɔ], ĥ [χɔ], ĵ [ʒɔ], ŝ [ʃɔ] en ŭ [wɔ]), maar mist de letters q, w, x en y uit het Latijnse alfabet. Hieronder geven we de letterfrequentie gebaseerd op een corpus van 500.000 lettertekens uit lesmateriaal, originele en vertaalde literatuur en technisch-wetenschappelijke teksten, ontleend aan Haszpra (2001):

a	b	c	ĉ	d	e	f	g	ĝ	h	ĥ	i	j	ĵ
12,6	1,2	0,9	0,7	3,0	9,0	1,1	1,3	0,7	0,5	0,0	9,4	2,7	0,2
k	l	m	n	o	p	r	s	ŝ	t	u	ŭ	v	z
4,2	6,2	3,1	7,8	8,8	2,8	6,0	5,9	0,4	5,5	3,4	0,5	1,9	0,5

Tabel 1: Letterfrequentie in het moderne Esperanto

Uit tabel 1 blijkt dat de accentletters (bijna uitsluitend medeklinkers met diacritische tekens) in lopende tekst gemiddeld 2,5% van het totale letterbestand uitmaken. Ondanks dit geringe percentage oogt een Esperanto-tekst minder Romaans dan bijvoorbeeld het Interlingua-tekstje uit de Inleiding. Dit minder Romaanse karakter komt niet alleen door de accentletters, maar ook door de relatief hoge frequentie van de j en de k (met de accentletters bij elkaar goed voor 9,4% van de bladspiegel), de lage score van de c (die immers nooit de [k] of bijvoorbeeld de [s] vertegenwoordigt, maar de veel minder vaak voorkomende [ts]), en door het ontbreken van bijvoorbeeld de q en de x.

Het alternatief dat Zamenhof vanaf de oerpublicatie van het Esperanto had toegestaan ten behoeve van die drukkerijen die niet over de accentletters beschikten, was een hulpalfabet waarin de dakjesletters vervangen waren door digrammen op h (ch in plaats van ĉ, enz.) en waarin de weinig voorkomende en nauwelijks tot misverstand aanleiding gevende ŭ gewoon door u was vervangen. Dit is een redelijk alternatief, maar wordt niet veel toegepast, waarschijnlijk uitsluitend op het internet.

Een tweede alternatief, dat ook op het internet in zwang is, en zeker bij de elektronische uitwisseling van teksten, is het hulpalfabet waar in plaats van de h-ervanger een x-ervanger optreedt: cx in plaats van ĉ, en ook ux in plaats van ŭ. Omdat de x geen plaats heeft in het eigen Esperanto-alfabet, kan men elektronisch ontvangen teksten in het x-alfabet met eenvoudige commando's omzetten naar het authentieke Esperanto-alfabet. Bovendien kan men lijsten in het x-alfabet gemakkelijk alfabetisch sorteren, doordat de x achter in het alfabet staat. Nemen we als voorbeeld een lijst van woorden die alle met s beginnen. De staart van de letter s ziet er als volgt uit:

Alle woorden met su-, zoals *sudo* 'zuiden', *suko* 'sap', enz.

Alle woorden met sv-, zoals *svedo* 'Zweed', *sveni* 'flauwvallen', enz.

Alle woorden met sw-: bestaan niet.

Alle woorden met sx-: bestaan niet.

Alle woorden met sy-: bestaan niet.

Alle woorden met sz-: bestaan niet.

Alle woorden die in het hulpalfabet met sx beginnen, vallen dan bij het ontbreken van sw- automatisch achter sv. Woorden met $\hat{s} = sx$ komen dus pas aan bod nadat alle met s tot en met de laatst mogelijke combinatie binnen sv zijn afgewerkt. Het x-alfabet is een handig elektronisch hulpmiddel, maar het oogt lelijk en zou door schrijvers voor normaal gebruik gemeden moeten worden. Hulpalfabetten zul je in drukwerk niet of nauwelijks tegenkomen, maar wel op het internet!

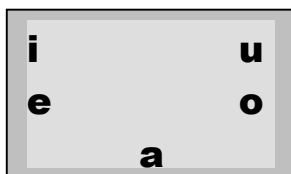
3 De fonologie

De 28 lettertekens uit het alfabet vertegenwoordigen 28 fonemen (waarvan de /χ/ nauwelijks voorkomt).⁶ Het woordaccent valt altijd op de voorlaatste lettergreep. De spelling van het Esperanto is strikt fonologisch (verschillende lettertekens vertegenwoordigen betekenisonderscheidende klanken), maar op fonetisch niveau vinden er klankverschuivingen plaats die niet door de schrijfwijze worden afgedekt.

Zo spreken velen het woord *banko* ‘bank’ uit als [ˈbaŋkɔ], maar de klank [ŋ] heeft geen onderscheidende waarde.

Vocalen en semivocalen

Het klinkersysteem is vijfledig, met de a, e, i, o en u uitgesproken als in het Spaans (Kastiliaans) of Kroatisch. Deze talen vormen goede uitspraakmodellen voor de Esperanto-klinkers, en niet het Italiaans, zoals wel beweerd wordt (het standaard-Italiaans kent een zevenledig klinkersysteem, met onderscheid tussen open en gesloten varianten van de e en o).

Figuur 1: de ‘klinkerdriehoek’ in het Esperanto

Tussen de vijf klinkers in de bovenstaande figuur 1 zijn alleen de kenmerken OPEN/GESLOTEN en VOORLIJK/ACHTERLIJK primair, alle andere (zoals GEROND/ONGEROND) zijn secundair. De lengte van een klinker zal zich enigszins aanpassen aan het feit of de lettergreep beklemtoond is of niet, en open is of gesloten, maar is niet distinctief. Niet-voorlijke vocalen zijn automatisch rond. Nasaliteit komt bij vocalen niet voor. De beperktheid van het fonologisch relevante klinkersysteem laat een vrij grote soepelheid toe in de fonetische realisatie (uitspraak), voordat er gevaar voor misverstand ontstaat. Klinkerreductie in niet beklemtoonde lettergrepen kent het Esperanto niet: elke klinker behoudt onder alle omstandigheden zijn klankwaarde. De j komt vaak voor als niet-syllabische vocaal of ‘korte’ i in de dalende tweeklanken aj [aj], ej [ɛj], oj [ɔj] en uj [uj], en de ŭ als ‘korte’ u of [w] in de dalende tweeklanken aŭ [aw] en eŭ [ɛw].

Consonanten

Tabel 2 op de volgende bladzijde geeft de positie van de medeklinkerfonemen weer in afhankelijkheid van hun articulatieplaats en -methode en, tussen haakjes, de letters waarmee zij geschreven worden. Van een dubbele kolom onder een articulatieplaats is de linker helft stemloos, de rechter stemhebbend (bijvoorbeeld de p en de b onder de labialen, de ĉ en de ĝ onder de palato-alveolaren, enz.).

⁶ Zie hierover Wells (1989).

	Labialen		Dentalen		Palato-alveolai- ren		Velairen		Glotta- len
Explo- sieven	p	b	t	d			k	g (g)	
Affri- caten			ts (c)		tʃ (ĉ)	ʤ (ĝ)			
Frica- tieven	f	v	s	z	ʃ (ŝ)	ʒ (ĵ)	χ (ĥ)		h
Nasa- len		m		n					
Liqui- dae				l r					
Half- vocalen						j		w (ŭ)	

Tabel 2: Medeklinkerfonemen in het Esperanto

Is dit een complex systeem? Stemhebbendheid als kenmerk (bijvoorbeeld /ʒ/ tegenover /ʃ/) levert voor sommigen een probleem op, maar het zou waarschijnlijk onmogelijk zijn geweest het Esperanto te voeden met internationaal herkenbare woorden, indien dit kenmerk niet was gehandhaafd.

Stemassimilatie komt in het Esperanto voor, zowel binnen één morfeem (*akv|o* ‘water’ als [ˈagvɔ]) als op morfeem- of woordgrenzen (*sub|tas|o* ‘schoteltje’ als [supˈtasɔ] of *mi vid|as ĝin* ‘ik zie het’ als [miˈvidazɥin]). Het wel of niet assimileren is het resultaat van moedertaalgewoontes en niet echt voorgeschreven, maar leidt zelden of nooit tot een mogelijk misverstand. Het Esperanto kent geen *final devoicing*: *sed* ‘maar’ is [sɛd] en niet [sɛt], maar stemhebbende slotconsonanten zijn zeldzaam, dus is een uitspraak als [sɛt] of [ˈaput] (*apud* is ‘bij, naast’) of [sup] (*sub* is ‘onder’) niet verwarrend. Het is alleen niet de norm en wordt al snel als lelijk ervaren.

4 De meervoudscongruentie

Meervoudscongruentie is de morfologische overeenstemming in getal tussen het zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord ('hoge boom' is *alta arbo*, 'hoge bomen' zijn *altaj arboj*: beide woordjes krijgen de meervoudsuitgang *-j*). Is dit misschien onnodige ballast? Het zou kunnen, want morfologische complicaties in contacttalen stemmen tot nadenken. Zij vergen een extra leer- en geheugeninspanning en blijven ook in het vereenvoudigde taalgebruik onder gesprekspartners met verschillende moedertalen minder gemakkelijk te omzeilen dan bijvoorbeeld syntactische. *We are, you are, they are* zijn gemakkelijker te leren en te onthouden dan *nous sommes, vous êtes, ils sont* of voorbeelden uit andere talen met een grote vormenrijkdom. De vormen *of the house, of the car, of the letter* (allemaal tweede naamvallen enkelvoud), en *houses, cars, letters* (allemaal eerste naamvallen meervoud), zijn volgens de wetten van de analogie in het Engels gemakkelijker te leren en te reproduceren dan bijvoorbeeld de overeenkomstige vormen *Hauses, Autos, Briefes* tegenover *Häuser, Autos, Briefe* in het Duits met eenheid in de genitief enkelvoud, maar maximale variatie in de nominatief meervoud) of *dóma, mashíny, pís'má* tegenover en *domá, mashíny en pís'ma* in het Russisch (met absolute vormelijke identiteit tussen de genitief enkelvoud en de nominatief meervoud, *дома, машины* en *письма*, maar betekenisonderscheidende verschillen in de accentuering van twee van de drie). Omdat morfologische kentekens ('uitgangen') een hoofdrol spelen in het bepalen van de rolverdeling van alles wat in een zin optreedt, zijn ze moeilijk te ontlopen in een taal die van dit middel gebruik maakt.

Het Nederlandse bijvoeglijk naamwoord kent tussen het enkelvoud en meervoud een minimale variatie ('mooi/mooie' in het enkelvoud tegenover alleen 'mooie' in het meervoud). Sterker flecterende talen als het Duits hebben, ook al binnen één naamval, vaak een grotere vormenrijkdom (enkelvoud *schöne/schöner/schönes* tegenover meervoud *schöne/schönen*). Het Engels kan het stellen met één onveranderlijke vorm, *nice*, en het presteert daarmee blijkbaar functioneel hetzelfde als het Nederlands of Duits, zonder een aanwijsbaar compensatiemechanisme voor het verlies aan redundantie. Het Esperanto plaatst zich tussen bijvoorbeeld het Italiaans waarin alles verandert (*la bella casa bianca > le belle case bianche*) en het Engels waarin uitsluitend het hoofd van de naamwoordgroep NP verandert (*the nice white houses*).

In NP's treedt een bijvoeglijk naamwoord, eventueel tezamen met een lidwoord, op als ondergeschikt element of modificeerder van het hoofd van zo'n groepje, het zelfstandig naamwoord. In 'het mooie witte huis' kan 'huis' wél onafhankelijk van alle andere elementen voorkomen, maar omgekeerd kunnen 'het' en 'mooie' en 'witte' níet onafhankelijk van 'huis' optreden. In het Esperanto is dit net zo, bijvoorbeeld in de vertaling van bovenstaande: *la bela blanka domo*. Het onafhankelijke 'huis', *domo* in het Esperanto, kan in het meervoud geplaatst worden: 'huizen' *domoj*. Waarom brengt het Esperanto het meervoud niet alleen in het hoofd tot uitdrukking (*-oj*) en laat het de modificeerders of accessoires op *-a* niet ongemoeid, zoals het Engels wel doet? Dit is immers wel het geval bij het lidwoord *la*, dat onveranderlijk is: *la domo* en ook *la domoj*. 'De mooie witte huizen' vertaald als **la bela blanka domoj* geeft waarschijnlijk dezelfde noodzakelijke en voldoende informatie als *la belaj blankaj domoj*, zodat de uitgangen in *belaj* en *blankaj* redundant zijn. Dit komt meer voor en is geen onoverkomelijke hindernis, maar compliceert het leergemak wel degelijk. Net als bij de accusatief (zie hierna hoofdstuk 5) kan men hier voorbeelden bedenken waar men door deze markering ambiguïteiten kan omzeilen. In *la blankaj kaj ruĝaj domoj* bedoelen we witte huizen en rode huizen, in *la blanka kaj ruĝa domoj* gaat het om één wit en één rood huis, en in *la blanka kaj*

ruĝa domo verwijzen we tenslotte slechts naar één huis, dat rood en wit is. Dit fijne spel met de uitgang *-j* zal niet opgaan bij afwezigheid van congruentie.

De vraag is, of een als boven beschreven morfologisch gerealiseerde stilistische nuancering noodzaak is voor een universele plantaal of dat deze nuancering overbodig is of op andere wijze gerealiseerd zou kunnen worden, en ten slotte of het de moeite waard is deze uitzonderlijke nuanceringsmogelijkheid te accepteren als rechtvaardiging voor een algemene congruentieregel. Over congruentie (*concord*) heeft Tauli (1968: 64) zich uitgesproken:

It is obvious that concord is mostly redundant. But sometimes this redundancy may be necessary. In this case we can apply principle M2: concord can be optional. E.g. if necessary from the viewpoint of clarity an adjective can agree with the noun, whereas in general the adjective is invariable.

Het M2-principe waar Tauli naar refereert is dat van het optionele gebruik van morfemen, dat hij baseert op zijn vijfde economie criterium E5: *The expression must not convey more meaning than necessary (the principle of facultative precision)*.⁷ Hiermee pleit Tauli voor een facultatief gebruik van de meervoudscongruentie.

---

⁷ Zie voor dit principe Tauli (1968: 33).

5 De nominatief-accusatief-tegenstelling

Als een taal het lijdend voorwerp of directe object O op één of andere manier wil markeren ten opzichte van het subject S of onderwerp, dan zijn er ten minste twee bekende manieren om dit te doen: óf door een vaste plaats in de zin te reserveren voor elk van beide functies, óf door het lijdend voorwerp van één of ander merkteken te voorzien, zoals een naamvalsuitgang.⁸ In het eerste geval is de volgorde van de zinsdelen bepalend, in het tweede geval is het (ook) de vormgeving van de woorden in de betrokken zinsdelen. De overweldigende meerderheid van de talen in de wereld blijkt echter hoe dan ook een grote voorkeur te hebben voor het plaatsen van het onderwerp of subject S in de eerste positie en het lijdend voorwerp of object O in de tweede of derde positie in een neutrale mededelende uiting. Staat O op de derde plaats, dan bevindt zich nog een werkwoordsvorm of verbum V op de tussenliggende tweede plaats. De grote meerderheid van alle bekende talen zijn van één van de types die in de taalkunde bekend staan als SVO, VSO of SOV, waarin de volgorde S...O voor ons cruciaal is (dat wil zeggen: eerst het onderwerp, daarna het lijdend voorwerp). Talen met VOS, OVS en OSV als basisvolgorde zijn zeldzaam.

Het Nederlands met SVO in hoofdzinnen en het Engels met SVO kennen geen verbuiging van naamwoorden. Hier moeten we dus naast semantische en contextuele aanwijzingen vertrouwen op de kracht van het SO-principe om het lijdend voorwerp te kunnen onderscheiden van het onderwerp. En inderdaad bestaat er in de zinnen ‘De vader ziet de zoon’ en *The father sees the son* geen enkele twijfel over wie ziet, en wie gezien wordt. Talen als het Latijn en Duits, die over veel meer middelen beschikken om het lijdend voorwerp in het woord te markeren, kunnen zich een vrijere woordvolgorde in de zin veroorloven. Toch is ook hier de normale volgorde *Der Vater sieht den Sohn* en *Pater filium videt*, met respectievelijk SVO en SOV, in ieder geval S...O. De voorkeursvolgorde blijkt ongevoelig te zijn voor het feit dat er ook nog eens een woordmarkering van het lijdend voorwerp is in de vorm van *den* in het Duits en *filium* in het Latijn. Bedenken we dat ook het Russisch, Pools en Jiddisch SVO-talen zijn, dan wekt het geen verbazing dat het Esperanto de SO-voorkeur van zijn brontalen volgt. Onderzoek aan tijdschriftenbestanden van recente datum geeft de in tabel 3 getoonde distributie voor nominale subjecten en objecten:

OSV	OVS	SOV	SVO	VOS	VSO
1,1%	6,9%	0,4%	90,1%	1,2%	0,3%

Tabel 3: Patronen van {S,V,O} in moderne Esperanto-periodieken

Voor nominale subjecten en pronominale objecten is de distributie volgens tabel 4:⁹

OSV	OVS	SOV	SVO	VOS	VSO
1,0%	21,4%	13,3%	55,1%	9,2%	0,0%

Tabel 4: Patronen van {S_{Nom},V,O_{Pron}} in moderne Esperanto-periodieken

⁸ Plaatsmarkering of morfologische markering is geen digitale keuze. We gaan ook voorbij aan ergatieve talen als het Baskisch, waarin juist het lijdend voorwerp ongemarkeerd is, tegenover het gemarkeerde onderwerp bij een tweemplaatsig predikaat met een transitief werkwoord.

⁹ Zie voor de achtergrond van de tabellen 3 en 4: Jansen (2007: 161-166).

Uit bovenstaande blijkt dat het gezamenlijke percentage SVO/SOV tussen 68,4% en 90,5% ligt. Het volgordekenmerk SO staat in de taalkunde bekend als een statistische universele, een wetmatigheid voor bijna alle talen, die dus door bijna niemand als regel geleerd hoeft te worden. Hiermee bezit het Esperanto als het ware van nature al een markeringsmiddel voor de accusatief. Het voorbeeldzinnetje van boven, vertaald als **La patro vidas la filo* bevat op grond van deze redenering namelijk de noodzakelijke en voldoende informatie om *filo* 'zoon' te markeren als lijdend voorwerp. De zin *La patro vidas la filon* bevat dan redundante informatie, wat in taal op zich vaak voorkomt. De flexievorm *-n* die de accusatiefuitgang vormt, is echter een vormcomplicatie. Bij goed gebruik maakt deze weliswaar allerlei nuanceringsen en stijlvariaties mogelijk, ze maakt de woordvolgorde in principe lossier, maar ze bemoeilijkt voor velen, die van huis uit niet gewend zijn aan naamvalssystemen, het leren van de taal als recht-toe-recht-aan communicatiemiddel. Dit is de 'actieve' kant van taalbeheersing: het leren van de taal, en zeker het leren spreken van de taal. Aan de andere, 'passieve', kant staat het verstaan van het gesproken woord en het analyseren van geschreven taal. Hier kan de aanwezigheid van een herkenbare uitgang bijdragen tot een vlotte ontleding van de zin en dus tot een snelle en transparante betekenisoverdracht in een andere taal.

Een interessant onderzoekje is gedaan aan het Ido, een taal die heel dicht bij het Esperanto staat, maar waarin de morfologische markerings van het lijdend voorwerp (ook met *-n*) facultatief is, d.w.z. aangeraden wordt wanneer de tekst tot misverstand zou kunnen leiden.¹⁰ In een recent nummer van het Ido-blad *Progreso* zijn alle lijdende voorwerpen verzameld, zowel nominale als pronominale, met of zonder *-n*, en in alle mogelijke zinstypen. Voor de herkenning van het lijdend voorwerp zijn vier indices aangenomen: een contextuele index (maakt de context het duidelijk, welke zinsdelen de rol van onderwerp en lijdend voorwerp vervullen?), een positionele index (staat S voor O?), een semantische index (bijv. 'ontwerpen' is een menselijke activiteit, waarbij in een bedrijvende zin een levende agens/subject past en een levenloze patiens/object) en een morfologische (de uitgang *-n*). De aanwezigheid van één of meer indices bij een totaal van 303 objecten bleek als in tabel 5 verdeeld te zijn:

Totaal aantal objecten	303	100%
Contextuele indices	285	94,1%
Positionele indices	233	76,9%
Semantische indices	177	58,4%
Morfologische indices	23	7,6%
Totaal aan indices	718	237%

Tabel 5: Redundantie bij de objectherkenning in Ido

Uit het bovenstaande blijkt dat de Ido-teksten voor het identificeren van directe objecten een redundantiefactor 237% vertonen (het is gemiddeld 2,37 maal duidelijk dat het om een object gaat), waarbij maar in 7,6% van de 303 gevallen bewust voor de naamvalsuitgang is gekozen en dit uitsluitend in vraagzinnen en relatieve zinnen. Ten opzichte van de context, de semantiek en de volgorde-universele speelt de naamvalsuitgang dus maar een zeer ondergeschikte rol, en deze ook alleen in een bepaald type zinnen.

¹⁰ Examenwerk van dr. Chr. Lavarenne voor het vak interlinguïstiek in 2006-2007.

De complicatie van de in het Esperanto morfologisch gemarkeerde accusatief schuilt ook in haar veelzijdige toepassing, namelijk niet alleen voor het lijdend voorwerp, maar ook bij voorzetselloze bepalingen van tijd, duur, maat en gewicht, en bij richtingsbepalingen die door bepaalde voorzetsels worden ingeleid (*en la ĉambro* ‘de kamer in’ tegenover *en la ĉambro* ‘in de kamer’). De morfologische markering mag ook niet ontbreken in bijstellingen die rechtstreeks verbonden zijn met een zinsdeel in de accusatief, maar moet juist ontbreken in bepalingen van gesteldheid. Na woorden als *kiel* ‘zoals’, *ol* ‘dan’ (in de vergrotende trap), *krom* ‘behalve’ en *kvazaŭ* ‘alsof’ kunnen ook problemen ontstaan in de keuze van de naamval van het erop volgende vergelijkingselement, die immers afhankelijk is van de rol van het zinsdeel waarnaar verwezen wordt (*Petro elektis Karlon kiel prezidanto* ‘Piet als voorzitter koos Karel’ tegenover *Petro elektis Karlon kiel prezidanton* ‘Piet koos Karel tot voorzitter’). Ten slotte is de accusatiefmarkering vaak incompatibel met niet-veresperantiseerbare eigenamen. Ook Tauli is kritisch over de verplichte markering van de accusatief:¹¹

An ideal solution of the problem for a constructed interlanguage would probably be that usually the direct object has no explicit grammeme¹², in exceptional cases, if ambiguity should arise, a facultative particle could be used. Regarding language planning of existing languages there is no need to counteract the disappearance of the accusative case.

---

¹¹ Zie Tauli (1968: 59).

¹² *Grammeme* is bij Tauli een morfeem dat een grammaticale categorie uitdrukt, bijvoorbeeld getal, tijd of naamval. In ons geval gaat het dus om de accusatiefmarkeerder *-n*.

6   **Woordvorming: samenstellingen, afleidingen en neologismen**

Hebben we een nieuw woord nodig en wordt met gebruikmaking van het authentieke woordvormingssysteem in het Esperanto zo'n woord uit bestaande elementen gecreëerd, dan noemt men dit in de Esperanto-literatuur doorgaans geen neologisme. Voorbeelden zijn de woorden *ŝat|okupo* (uit *ŝati* 'prettig vinden' + *okupo* 'bezigheid' = 'hobby') en *pet|veturi* (uit *peti* 'verzoeken' + *veturi* 'rijden' = 'liften'). Een neologisme is in het Esperanto een nieuwe lexicale eenheid, een nieuw en ongeleed lexeem dat buiten de regels van de conventionele woordvorming om gemaakt is. Deze definitie lijkt enigszins beperkend, maar is binnen de context van een discussie over het Esperanto uiterst bruikbaar. Voorbeelden van zulke lexemen zijn *HOBIO* > *hobi|o* (uit het Engels *hobby* 'hobby': nu wel een neologisme!) en *STAŬL* > *staŭl|i* met de betekenis 'het overtrekken van een vliegtuig' (het verliezen van de draagkracht), naar analogie van het Engelse *to stall*. *Komputilo* heeft als mogelijke verwoording van 'computer' weer een iets andere status: het is inhoudelijk weliswaar een neologisme, want computers waren er in Zamenhofs tijd beslist niet, maar vormelijk geenszins: *komputilo* is een gewone Esperanto-afleiding uit het bestaande werkwoord *komputi* 'tellen met een apparaat' en het suffix *-ilo* APPARAAT, en betekent dus 'teller' of 'meter'. De verleidelijke betekenisuitbreiding naar 'computer' komt voor, maar deze vorm zou in de vaktaal misschien beter vermeden kunnen worden (zie hieronder).

Zoals gezegd, één van de manieren om de woordenschat aan te vullen met elementen die nodig zijn om nieuwe zaken of verschijnselen weer te geven is het creëren van een echt neologisme. We gaan dan voorbij aan de creatieve potentie van de authentieke woordvormingsprocedures toegepast op het bestaande taalmateriaal, en aan de techniek van de polysemie. Echte Esperanto-neologismen zijn niet-segmenteerbare creaties. Ze zijn te verdelen in twee groepen. Ten eerste zijn dat de woorden die nodig zijn om een nieuw begrip, een nieuwe handeling, een nieuwe eigenschap, e.d. te verwoorden. In de tweede plaats gaat het om woorden die bestaande woorden 'vervangen' (tussen aanhalingstekens, omdat volgens Zamenhof een neologisme van dit type parallel aan de oude vorm gebruikt kon worden, zonder dat deze oudere vorm voor ongeldig verklaard werd; dit was, en is een heel gezond principe dat eigenlijk door niemand ontkend wordt).

De eerste categorie neologismen betreft dus de nieuwe dingen en handelingen in het leven om ons heen. Een veelheid aan neologismen is natuurlijk gecreëerd om de behoefte aan vaktermen op de vele terreinen van wetenschap en techniek af te dekken. Deze neologismen zijn voor ons voorlopig minder interessant, omdat het hier vaak een beperkte kring van zowel scheppers (lexicografen) als gebruikers betreft, die een weinig intensieve wisselwerking heeft met het grote taalpubliek. Neologismen in het lexicon van alledag, die het resultaat zijn van voor iedereen waarneembare maatschappelijke ontwikkelingen, zijn voor ons op dit moment interessanter. Ook hier constateren we in het Esperanto een enorme groei van de woordenschat, zowel in de tijd gezien (tussen 1887 en heden) als ruimtelijk gezien (vanuit Oost-Europa via Europa als geheel naar een wereldwijde verspreiding). Tijdbedongen neologismen zijn bijvoorbeeld *anteno* 'antenne', *komputoro* 'computer', *mopedo* 'bromfiets', *zipo* 'ritssluiting', *aidoso* 'aids', enz. Neologismen die alles te maken hebben met de ruimtelijke verspreiding van het Esperanto zijn o.a. *haĝo* 'pelgrimstocht naar Mekka', *sario* 'sari', *hajko* 'haiku', en — niet al te ver van huis, maar tekenend voor de penetratie van de taal in de cultuur van de dag — *kamemberto* 'camembert', *makaronio* 'macaroni' en *pico* 'pizza'. Al deze neologismen zijn als blokken ontleend aan natuurlijke brontalen en zijn geen Esperanto-interne creaties.

De tweede, enigszins bijzondere categorie van neologismen die we hier noemen, is die van de wat meer literair georiënteerde neologismen: heel veel neologismen, van alle drie de open klassen van zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden, worden door hun uitvinders voorgesteld om antoniemen van deze woorden met *mal-* te vervangen: *pigra* in plaats van *mal|laborema* ‘lui’, *olda* in plaats van *mal|juna* ‘oud’, *trista* in plaats van *mal|ĝoja* ‘bedroefd’ en vele andere. Het motief voor deze neologismen is dat de *mal*-woorden onvoldoende expressiviteit zouden hebben, in ieder geval voor literair gebruik. In het alledaagse taalgebruik van ervaren sprekers is het nog maar de vraag in hoeverre deze een woord als *malĝoja* nog als geleed beschouwen en dus ontleeden als ‘het omgekeerde van blij’. Het is interessant dat veel van deze neologismen (bijv. *kurta* i.p.v. *mallonga* voor ‘kort’, *lanta* i.p.v. *malrapida* voor ‘langzaam’) aan het Ido ontleend zijn, een bijzondere ontwikkeling waar de dochtertaal de moedertaal gevoed heeft. Veel van de weerstand tegen deze neologismen lijkt misplaatst, omdat het Esperanto van meet af aan het *mal*-principe niet consequent heeft doorgevoerd: tegenover *komenci* ‘beginnen’ hebben we *fini* ‘(be)eindigen’ (en niet **malkomenci*), het tegengestelde van *blanka* ‘wit’ is niet **malblanka*, maar *nigra* ‘zwart’, enz. Vanuit de historie redenerend en het criterium van internationaliteit in het oog houdend, zouden we dus een vorm als *live* ‘links’ in plaats van het potentieel verwarrende *maldekstre* (‘on-rechts’) eigenlijk moeten verwelkomen. Ook een *Aperta Tago* ‘Open Dag’ klinkt voor sommigen beter dan *Malferma Tago* (‘Ont-sloten Dag’), net als *poka mono* ‘weinig geld’ in plaats van *malmulta mono* (‘on-veel geld’). Tauli’s stelling dat

In case of an expression of high frequency an irregular but markedly shorter (at least by one syllable) morpheme variant may be preferred to a regular longer one.

lijkt hier van toepassing.¹³ Naarmate een vorm vaker voorkomt is de geheugenbelasting om dit woord te leren lichter. Zo gezien zou het onregelmatige *live* te prefereren zijn boven het regelmatige *maldekstre*.

Het bezwaar dat het om vervangers van goede Esperanto-woorden gaat, kan men ondervangen door erop te wijzen dat het juist geen vervangers, maar aanvullingen zijn (*live* bijvoorbeeld in instructies waar het onderscheid ‘links-rechts’ van levensbelang kan zijn, *maldekstre* in alledaags taalgebruik). Zo kunnen veel *mal*-vervangers dienst doen in technische en wetenschappelijke termen en als grondwoorden voor samenstellingen, die anders met *mal-* erg lang zouden worden en aan internationaliteit zouden inboeten. Een voorbeeld is het werkwoord ‘koelen’ dat als *frid|igi* korter is dan *mal|varm|igi*, een beter uitgangspunt vormt voor verdere afleidingen als ‘koelsysteem’, ‘koelvloeistof’ e.d., en herkenbaar aansluit bij bijv. Frans *refroidir* en Italiaans *raffreddare*. Anderzijds mogen we niet vergeten dat men door *mal-* daar toe te passen waar dit in een etnische taal zelden of nooit gebeurt ook wel eens creaties van heel expressieve aard kan maken, bijv. *inviti* ‘uitnodigen’ – *malinviti* ‘een uitnodiging intrekken’. In de Esperanto-vertaling van Don Quijote verzucht de schildknaap Sancho Panza na het zoveelste pak slaag: *Mi bone konas la konsiston de tiaj ŝercoj kaj malŝercoj* ‘Ik weet heel goed waaruit zulke gein en ongein bestaat’.¹⁴ In dit laatste voorbeeld hebben we het alledaagse *ŝercoj* ‘grappen’ en het zeer ongebruikelijke *malŝercoj* ‘on-grappen’ met ‘gein’ en ‘ongein’ proberen te vertalen.

¹³ Zie Tauli (1968: 40).

¹⁴ Zie Cervantes Saavedra (1977: 147).

7 De correlatieven

De discussie over schematiciteit tegenover natuurlijkheid neemt haar meest extreme vorm aan wanneer er binnen een stelsel van schematische oplossingen aprioristische elementen voorkomen. Het dilemma tussen *mava* en *malbona* als vertalingen voor ‘slecht’ is wat betreft de lexicale componenten volkomen aposterioristisch: de samenstelling *mal|bona* mag door critici als ‘onhandig’ bestempeld worden, zij bevat wel degelijk natuurlijke, Romaanse, ingrediënten als *mal* en *bona*. Het voorvoegsel *mal-* is o.a. bekend uit het Franse *malheureux* ‘ongelukkig’, antoniem van *heureux* ‘gelukkig’, uit het Italiaanse *maltrattare* ‘mishandelen’, pejoratief van *trattare* ‘behandelen’ en uit vele andere voorbeelden in de Romaanse talen. Een voorbeeld van aprioristische schematiciteit is echter te vinden in het stelsel van zgn. correlatieven in de onderstaande tabel 6:

	Vragend	Aan-wijzend	On-bepaald	Collectief	Ontkennend
Persoon	<i>kiu</i> ‘wie’	<i>tiu</i> ‘die’	<i>iu</i> ‘iemand’	<i>ĉiu</i> ‘iedereen’	<i>neniu</i> ‘niemand’
Ding	<i>kio</i> ‘wat’	<i>tio</i>	<i>io</i>	<i>ĉio</i>	<i>nenio</i>
Plaats	<i>kie</i> ‘waar’	<i>tie</i>	<i>ie</i>	<i>ĉie</i>	<i>nenie</i>
Tijd	<i>kiam</i> ‘wanneer’	<i>tiam</i>	<i>iam</i>	<i>ĉiam</i>	<i>neniam</i>
Kwaliteit	<i>kia</i> ‘wat voor’	<i>tia</i>	<i>ia</i>	<i>ĉia</i>	<i>nenia</i>
Wijze	<i>kiel</i> ‘hoe’	<i>tiel</i>	<i>iel</i>	<i>ĉiel</i>	<i>neniel</i>
Hoeveelheid	<i>kiom</i> ‘hoeveel’	<i>tiom</i>	<i>iom</i>	<i>ĉiom</i>	<i>neniom</i>
Reden	<i>kial</i> ‘waarom’	<i>tial</i>	<i>ial</i>	<i>ĉial</i>	<i>nenial</i>
Van persoon	<i>kies</i> ‘wiens’	<i>ties</i>	<i>ies</i>	<i>ĉies</i>	<i>nenies</i>

Tabel 6: De correlatieven als voorbeelden van aprioristische schematiciteit

De correlatieven zijn een verzameling voornaamwoorden en bijwoorden die aan de hand van negen subjectscriteria (‘Waar gaan ze over?’) en vijf categorieën in een matrix met negen rijen en vijf kolommen kunnen worden samengevat. Aan de horizontale rij ‘Persoon’ en de verticale kolom ‘Vragend’ is de Nederlandse vertaling toegevoegd. De niet expliciet toegevoegde vertalingen laten zich gemakkelijk afleiden. Natuurlijk kan men beweren dat vraagwoorden die met *k-* beginnen ‘natuurlijk’ zijn (bijvoorbeeld Frans *que* ‘wat’, *qui* ‘wie’; Russisch *кто* *kto* ‘wie’, *как* *kak* ‘hoe’; enz., enz.). Men kan ook stellen dat aanwijzende voornaamwoorden die met *t-* beginnen verwant zijn aan Engels *that* ‘dat’, *this* ‘dit’; Duits *der*, *die*, *das* (alle: ‘die’ of ‘dat’); Russisch *так* *tak* ‘zo’, *там* *tam* ‘daar’; en nog vele andere. Men kan volhouden dat de prefixloze onbepaalde voornaamwoorden zich op dezelfde manier verhouden tot de ontkennende met *nen-* als Engels *ever* tot *never*, Duits *immer* tot *nimmer* (in beide gevallen: ‘ooit’ en ‘nooit’); enz. Drie feiten blijven echter overeind staan:

- Er zijn veel tegenvoorbeelden die de vermeende regelmaat doorbreken: Frans *pourquoi* ‘waarom’, *où* ‘waar’; Russisch *что* *ĉto* ‘wat’, *почему* *poĉemu* ‘waarom’; Engels *where* ‘waar’, *how* ‘hoe’ (alle vragend, maar niet met [k]-); Engels *such* ‘zulk’; Italiaans *questo* ‘dit’, *lì* ‘daar’ (alle aanwijzend, maar niet met [t]-); en nog vele andere.
- De individuele uitgangen zijn in hoge mate aprioristisch en de woorden zijn ongeleed, niet-segmenteerbaar, al zal men bijvoorbeeld in *-o* iets substantiefs, in *-a* iets adjectiefs en in *-es* iets genitiefs willen herkennen.

- Het quasi-prefix *ĉ-*, dat de collectiva kenmerkt, komt op velen als zuiver aprioristisch over.

Als we de drie opmerkingen van boven samenvatten, kunnen we niet anders concluderen dan dat de tabel der correlatieven een in hoge mate aprioristische herschepping is (of in ieder geval als zodanig geïnterpreteerd wordt) van elementen uit de brontalen van het Esperanto. De al enkele malen geciteerde Tauli sluit zo'n wat hij noemt *free arbitrary construction* niet uit, namelijk wanneer bestaand taalmateriaal geen oplossing biedt.¹⁵ Hoewel dit niet expliciet blijkt uit zijn bespreking van zulke 'uitvindingen', lijkt hij hier terug te grijpen op zijn principe P3 (dat opgeld doet in bepaalde conflictsituaties tussen duidelijkheid en economie), volgens welk:

When in case of a language planning problem the existing expression variants do not offer any theoretically irreproachable solution, a new appropriate expression may be constructed.

Het apriorisme van de correlatieven lijkt in Tauli dus een medestander te hebben gevonden.

Terugkerend naar de praktijk van het Esperanto: de vraag, of het systeem werkt of niet is al lang positief beantwoord. De tabel geeft een volledig inzicht in de relaties tussen de verschillende elementen, die men bij het leren van vergelijkbare rijtjes in natuurlijke talen mist. Het leren van 9x5 woordjes die alle bestaan uit een karakteristieke beginletter(combinatie), een vaste kern *-i-* en een karakteristieke uitgang is waarschijnlijk eenvoudiger dan het leren van 45 woorden waartussen maar ten dele duidelijke verbanden bestaan. Dit argument lijkt zeker op te gaan voor mensen die geen voorkennis van Romaanse talen hebben.

---

¹⁵ Zie hierover Tauli (1968: 43).

8 Waar vind je de esperantofonie?

- ☞ Wie verder wil studeren: <http://nl.lernu.net>.

Volledig Nederlands, maar ook in 31 andere talen op te roepen. Een gevarieerd cursus-aanbod met inleiding in de taal, hulpmiddelen om je op deelgebieden te bekwamen (alleen het lexicon, alleen de grammatica, enz.), een eigen internetbibliotheek, nieuws uit de esperantofonie, over internetforums en nog veel meer.

- ☞ Wie naar Esperanto op de radio wil luisteren: <http://www.polskieradio.pl/eo>.

Radio Polen zendt dagelijks in het Esperanto uit en bewaart ook een geluidsarchief van radio-uitzendingen. Via de website zijn deze kwalitatief goede uitzendingen op je pc te beluisteren.

- ☞ Wie wereldwijd gratis overnachtingsadressen wil: <http://www.tejo.org/eo/ps>.

Pasporta Servo is een netwerk dat op dit moment uit 1320 adressen in 92 landen over de hele wereld bestaat. Om als gast mee te doen, hoef je alleen maar de lijst te kopen, die elk jaar wordt bijgewerkt. Er is één belangrijke voorwaarde: je moet Esperanto kennen.

- ☞ Wie kennis wil maken met de sponsororganisatie van de leerstoel Interlinguïstiek en Esperanto aan de UvA, moet het *Internationaal Esperanto-Instituut* bezoeken:

Andreo Cseh-Huis, Riouwstraat 172, 2585 HW Den Haag, tel. 070-3556677, of:

<http://www.iei.nl>.

De internetcatalogus biedt een keur aan nieuwe en tweedehands boeken.

- ☞ Wie op de hoogte wil blijven van alle belangrijke ontwikkelingen in de esperantofonie: <http://www.uea.org>.

Dit is de webstek van de grootste mondiale vereniging van Esperanto-sprekers *Universala Esperanto-Asocio*. Veel onderdelen zijn in 7 talen te consulteren. Met o.a. actuele informatie over congressen, publicaties, de volledige catalogus van boeken en andere artikelen in de verkoop. Natuurlijk ook informatie over het lidmaatschap van UEA. Voor een bezoek aan het hoofdkantoor en de boekwinkel:

- ☞ Wie dicht bij huis boeken, cd's, dvd's, cd-roms en ander materiaal wil doorkijken, beluisteren of kopen:

UEA Libroservo, Nieuwe Binnenweg 176, 3015 BJ Rotterdam, tel. 010-436 10 44.

Literatuur

Cervantes Saavedra, Miguel De (1977) *Don Quijote de la Mancha* (Zaragoza: Fundación de Esperanto). Esperanto-vertaling van Fernando De Diego.

Haszpra, Ottó (2001) 'Kritika Trarigardo de la Provoj Modernigi la Fundamentan Alfabeton de la Komencoj ĝis 2001 [Een Kritische Beschouwing van de Pogingen van het Begin tot 2001 om het Fundamentele Alfabet te Moderniseren]' in Kiselman en Mattos (red.), *Language Planning and Lexicology* (Chapecó, Brazilië: Fonto): 133-162.

Jansen, Wim (2007) *Woordvolgorde in het Esperanto* (Utrecht: LOT).

Jansen, Wim (2008) *Inleiding in de Interlinguïstiek*. Syllabus bij de keuzemodule interlinguïstiek voor het studiejaar 2007-2008.

Marček, Stano (2007) *Esperanto via de directe methode* (Martin, Slowakije: Marček). Nederlandse bewerking van Jeannette Bosse, Marije van Erp, Luc v.d. Hoek en Rob Moerbeek.

Tauli, Valter (1968) *Introduction to a theory of language planning* (Uppsala: Almqvist en Wiksell).

Wells, J.C. (1989) *Lingvistikaj Aspektoj de Esperanto* [Taalkundige Aspecten van het Esperanto] (Rotterdam: UEA). De tweede druk van 1989 is identiek aan die van 1978.

Niet aangehaald in de tekst van deze syllabus, maar sterk aanbevolen:

Een goed Nederlandstalig naslagwerk van de Esperanto-grammatica:

Haveman, Roel en Arjen-Sjoerd de Vries (1999) *Esperanto. Grammatica met oefeningen* (Bussum: Coutinho). ISBN 90 6283 144 3.

Het meest actuele woordenboek voor het Nederlandse-taalgebied:

De Smedt, Petro (red.) (2004) *Nederlands-Esperanto-Nederlands* (Antwerpen: FEL). ISBN 90 77066 12 8.